

НЯКОИ СПЕЦИФИЧНИ МОДЕЛИ ЗА ОБРАЗУВАНЕ НА УМАЛИТЕЛНИ И УВЕЛИЧИТЕЛНИ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА

Радостина Колева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

SOME SPECIFIC MODELS FOR FORMATION OF DIMINUTIVES AND AUGMENTATIVES

Radostina Koleva

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The current paper aims to compare a group of diminutives – the so called diminutives pluralia tantum, for example *крачка, хорица, дечица, ботушки, картофки* – and a group of augmentatives, such as *калища, гьолища, месища, телеса*, etc., which are used in plural and do not have augmentative correlates in singular. The formation, the semantic and stylistic features of both groups of nouns are examined. We try to answer the question, whether the augmentatives explored here are pluralia tantum or they are parallel expressive plural forms of nouns in singular.

Key words: Diminutives pluralia tantum, augmentatives, expressiveness

Целта на настоящото изследване е да се съпоставят една група умалителни съществителни имена – т. нар. умалителни съществителни pluralia tantum – и една група увеличителни съществителни имена, които са в множествено число и нямат увеличителни съответствия в единствено число. По тази причина може да се предположи, че въпросните аугментативи представляват увеличителни съществителни pluralia tantum.

В своята граматика Р. Ницолова обособява една специална група умалителни субстантиви, които назовава умалителни съществителни pluralia tantum¹. Авторката препраща към статия на Ив. Держански, посветена на тези деминутиви. Като други автори, които се занимават с проблема, са посочени Св. Иванчев и Ст. Буров. Р. Ницолова

---

¹ Разр. е моя, Р. К.

определя тези лексеми като „особена група съществителни от м. или ср. р., както и отделни дуални съществителни, които имат умалителни форми само в мн. ч., т. е. при тях липсва съответната умалителна форма за единствено число“ (Ницолова 2008: 73 – 74). Важно е уточнението на авторката, че при тях „окончанието за мн. ч. се комбинира със суфикс за умалителност, т. е. налице е словообразователен и формообразователен процес“ (Ницолова 2008: 74). Такива деминутиви са *крачка*, *ботушки*, *очички*, *зъбки*, *картофки*, *доматки*, *номерца*, *дечица*, *хорица* и др.

Авторът, който най-подробно описва тези умалителни съществителни, е Ив. Держански (Держански, <http>). Той започва статията си с въпрос: „Как е единственото число на думата *крачка*?“ Според него може да се смята, че деминутивът *краче* е единствено число на *крачка* семантично, но не и формално, тъй като множественото число на *краче* е *крачета*. Ив. Держански описва някои особености на съществителното *крачка*, една от които е, че то рядко се употребява с бройни числителни имена. Това е лесно обяснимо, като се има предвид фактът, че този субстантив е неброим. Авторът предлага три хипотези относно образуването на разглежданите съществителни. Той допуска вероятността *крачка* да е образувано от друг деминутив от съществителното *крак*, но добавя, че не е ясно как е изглеждало въпросното неизвестно умалително име. На второ място, изследователят предполага, че „два оператора, един словообразователен (умалителност) и един словоизменителен (множественост) се прилагат кумулативно като един морфологичен процес“ (Держански, <http>). Ив. Держански допуска и трети вариант – *крачка* да е образувано направо от формата за множествено число *крака*. Последната хипотеза ни изглежда най-приемлива. Авторът обаче смята, че тя противоречи на Грийнбърговата Универсалия 28, която гласи: „Ако както словообразователният, така и словоизменителният елемент са разположени от една и съща страна на корена, словообразователният винаги е между корена и словоизменителния“ (Грийнбърг, цит. по Держански, <http>). Обяснението на Держански е, че конотативните производни не променят лексикалното значение, тъй като „размерът на една същност е по-основно свойство от количеството“ (Держански, <http>).

Ив. Держански разделя умалителните *pluralia tantum* на следните групи: 1. Съществителни от мъжки род: а) Имена с неправилни форми за мн. ч.: *крачка*, *рогца*, *номерца*, *хорица*², *бодлички*³; б) Имена с пра-

---

² Същност не може да се определи род на съществителното *хорица*, тъй като то е образувано *хора*, което е *pluralia tantum*. Авторът отбелязва, че *хорица* може да се съотнесе семантично, но не и формално, с *човечец* (Держански, <http>).

³ От своя страна бихме добавили деминутивите *греховце* и *ноктички*.

вилни форми за мн. ч. Авторът ги разделя на няколко семантични групи: имена на неща, които се обуват, напр. *ботушки, чорапки, чехлички*; имена на неща, които се ядат, напр. *доматки, картофки, фъстъчки, макаронки, бонбонки* и др.; две названия на части на тялото, една чифтна (*мустачки*) и една множествена (*зъбки*; като поетично название се използва и *зъбици*). 2. Съществителни от среден род: към тази група са причислени *очички, ушички* и *дечица*⁴. Както отбелязва авторът, „[п]равилно образуваното мн. ч. умалително *детенца* е извънредно рядко, така че на практика *детенце* и *дечица* образуват частично суплетивна парадигма“ (Держански, <http>). Към тази група ученият отнася и *нещица*, което е образувано от субстантивизираното неопределително местоимение *нещо*. 3. Съществителни *pluralia tantum*: към тях се отнасят *вратца, колаца, устица, устенца* и *панталонки*⁵. Много често умалителните *pluralia tantum* са чифт органи или част от облеклото, напр. *крачка, рогаца, очички, ушички, мустачки, чехлички, ботушки, чорапки* и др. Това може би се дължи на факта, че носителите на езика възприемат чифт еднакви предмети като едно цяло. В тези случаи най-често се наблюдава обективна умалителност. Ст. Буров определя съществителни като *картофки, домати, бонбонки, фъстъчки* и др. като плу-рално ориентирани – според него неумалителната форма за множествено число на подобни субстантиви е тяхна основна форма (Буров 2004). При броене се използват *две картофчета, пет доматчета, няколко бонбончета* и др., тъй като умалителните *картофки, домати* и др. са *pluralia tantum* и съответно са неброими. Деминутивът в множествено число сякаш има събирателен характер, изразява маса, напр. *Хапни си картофки*. Съществителните *бодлички* (бодлички на таралеж или на някакъв предмет) и *зъбки* се възприемат като събирателни съществителни за назоваване на едно цяло.

Св. Иванчев разделя умалителните *pluralia tantum* на сходни семантични групи. Той добавя, че някои от тези деминутиви се използват „от децата или още по-често от възрастните в разговор с деца“ (Иванчев 1988: 71).

Както е известно, по принцип умалителните съществителни имена се употребяват най-често в речта на възрастните, насочена към децата. Те, освен че са по-малки по възраст, са и по-дребни физически. Освен това всичко, свързано с децата, е с умалени размери. Именно това свойство на малките на възраст хора и техния свят предопределя обективната

⁴ Бихме добавили и поетичното съществително *листица*.

⁵ Бихме допълнили тази група със субстантивите *гащички, гащета* и *нервички*.

умалителност. Както посочва Б. Кръстев, умалителните съществителни са се появили, за да отразяват „конкретна физическа умалителност на предметите“ (Кръстев 1976: 3). Едновременно с това всичко, свързано с детето, извиква у нас нежност и умиление. Така се появява субективното ласкателно значение на деминутивите. От друга страна обаче, възрастните имат до известна степен снизходително и покровителствено отношение към детето: то е неопитно, не знае, не може много неща и изобщо е в известна степен непълноценно. Именно поради факта, че обектите с малък размер се свързват с недостатъчност и непълноценност, умалителните съществителни са развили наред с позитивното значение и пейоративно, което се изразява в ирония, пренебрежение и дори злоба.

Въпреки че субстантивите от групата, която разглеждаме, изразяват най-често обективна умалителност, за тях в пълна степен е валидно заключението на Б. Кръстев, че експресията на един деминутив може да се определи със сигурност само в контекста (Кръстев 1976). М. Кузова посочва редица примери и в българския, и в руския език за „емоционално оцветени деминутиви, изразяващи субективна оценка с **изцяло пейоративен знак**“⁶ (Кузова 2018: 225). Срещат се и примери, включващи някои от разглежданите от нас умалителни: *Ей, мръсни дечица са, казвам ти; Нервичките ми съсипа; Ушичките ще ти скъсам*. Последният пример съдържа заплаха. В същото време са отбелязани примери като *Крачетата (краченцата) ще ти счупя*⁷, но не и **Крачката ще ти счупя* – последният плурален деминутив, както изглежда, няма потенциал за пейоративна, а само за ласкателна употреба.

Други примери за „маскирана пейоративност“⁸ са *Тя ми играе мръсни номерца; Имам да ти кажа едно-две нещица* (това също може да съдържа скрита закана).

Разглежданите деминутиви се образуват с помощта на суфиксите *-ч, -к, -ц, -иц* и *-енц*, които имат своите съответствия в единствено число. С присъщия си стремеж към икономия езикът не създава нови средства, а използва вече наличните.

Обикновено умалителните съществителни се противопоставят на увеличителните. М. Багашева-Колева отбелязва, че някои учени дори приемат двата термина като антоними. Това е логично, тъй като и двата вида съществителни се свързват обективно с необичаен размер на обекта – умалителните – с малък размер, а увеличителните – съответно с голям. Двете групи субстантиви обаче не са толкова различни, като се

---

⁶ Подчерт. е на авторката.

⁷ Примерите дотук са на М. Кузова (Кузова 2018).

⁸ Терминът е на М. Кузова (Кузова 2018: 229).

има предвид принадлежността им към емоционално-експресивния лексикален пласт на езика⁹. Всъщност те споделят редица общи черти (Багашева-Колева 2015).

В рамките на съществителните имена Ив. Куцаров обособява лексикално-граматичния разред на т. нар. оценъчни субстантиви, които разделя на умалителни и увеличителни, и ги противопоставя на разреда, формиран от т. нар. основни съществителни имена (Куцаров 2007). Ние обаче смятаме, че отделянето на тези лексикални разреда не е основателно, тъй като е направено само въз основа на семантиката и не е граматически релевантно.

Сред аугментативите в множествено число се откроява една група съществителни имена, които нямат преки увеличителни съответствия в единствено число. Такива субстантиви са *ветрища*, *пороища*, *побоища*¹⁰, *калища*¹¹, *кървища*, *гьолища*, *купища*, *гноища*, *месища* и *телеса*. Те не са били самостоятелен обект на изследване в българската граматична литература. На пръв поглед може да се помисли, че е налице симетрия в системата – че съществуват както умалителни, така и увеличителни субстантиви *pluralia tantum*. Но всъщност повечето от разглежданите аугментативи са образувани от формата за единствено число на съществителните имена и представляват техни своеобразни експресивни форми за множествено число. Също така може да се предположи, че част от тези субстантиви са образувани с посредничеството на увеличително съществително в среден род, което или е отпаднало в хода на развитието на езика, или се употребява изключително рядко, напр. *ветрище*¹², *гьолище*, *купище* и др.

Според Ив. Куцаров с формалния показател *-ища* множествено число образуват „част от едносричните съществителни от мъжки род, някои от които имат и паралелни форми¹³“ (Куцаров 1999: 368). Всъщност с флексията *-ища* паралелни плурални форми образуват не само субстантиви от мъжки род – *ветрища*, *пороища*, *побоища*, *гьолища*, *купища*, а и от женски род, напр. *кръв* – *кървища*, както и едно

⁹ Стилистичната обогатеност на тези две групи субстантиви намира израз в названията гальовни или ласкателни съществителни имена (за деминутивите) и огрубителни съществителни имена (за аугментативите). Смята се, че увеличителните съществителни имена носят представата за грубост, недоязаност на назования обект.

¹⁰ В ОПРБЕ фигурира „побоища“ като Pl. t., но смятаме, че това само показва наличието на непоследователност в речниците при представянето на тези лексеми.

¹¹ В ОПРБЕ фигурира „калища“, но с рядка употреба.

¹² Интересно е, че в България има села *Ветрище*, *Калище* и *Пороище*.

¹³ Разр. е моя, Р. К.

съществително от среден род – *месо* – *месища*. Ив. Куцаров отбелязва *-еса* като флексия за мн. ч. при съществителните от среден род. Съществителното *телеса* не присъства сред примерите.

Съществителните *кал* и *гной* са *singularia tantum*. Съответно аугментативите *калища* и *гноища* са отделни лексеми *pluralia tantum*. Наистина в системата на езика се наблюдава симетрия, изразяваща се в наличието както на умалителни, така и на увеличителни съществителни *pluralia tantum*. Обаче, докато умалителните са голямо количество и влизат в състава на различни семантични групи, аугментативите без форми за единствено число са представени само от две съществителни – *калища* и *гноища*¹⁴.

За разлика от деминутивите повечето увеличителни съществителни, които нямат аугментативни съответствия в единствено число, не са *pluralia tantum* – образувани са от субстантиви в ед. ч. Представяват експресивни форми за мн. ч., наблягащи на големината (*гьолища*), на количеството (*кървища*), на силата, на интензитета на явлението. За тях е характерна преди всичко обективна увеличителност¹⁵. Въпреки това може да се съгласим със заключението на Ем. Кочева и Ив. Кочев (вж. Кочева, Кочев 1973), че за разлика от деминутивите увеличителните съществителни имена не са неутрални в стилистично отношение, тъй като те не спадат към неутралния речников пласт и не се употребяват във всички функционални стилове на езика, а имат предимно битово-разговорен характер.

В сравнение с деминутивите *pluralia tantum* увеличителните съществителни от типа *ветрища*, *телеса* се отличават с много по-малко формално разнообразие на плуралните форманти – образуват се само с помощта на две флексии – *-ища* и *-еса*. Тези аугментативи са много по-малко на брой в сравнение с разглежданите умалителни субстантиви и при тях не се открояват така отчетливо семантични групи. Все пак прави впечатление, че две от тези увеличителни съществителни имена са названия на природни явления – *пороища* и *ветрища*, а две са свързани с телесни течности – именно *кървища* и *гноища*.

Заради експресивния си потенциал разглежданите аугментативи се използват често в разговорната реч и в художествената литература, напр. *Вейте, ветрища и хали, падай, падай, звезден сняг!* (<https://soundcloud.com/user-811646788/survakari-detska-pesnichka>); *Вадички и горски потоци, чешми и кладенци, блата и гьолища, бари и мочури – всичко пресъхна* (ЕП, НБ); *В блата и речища, / в дълбоки*

---

¹⁴ В ОПРБЕ фигурира „гноища“, но с рядка употреба.

¹⁵ Трудно можем да говорим за пренебрежително или иронично отношение към явления, които са пряка заплаха за хората, напр. *пороища* и *ветрища*.

гьолица, / на жега, на суша / закряхаха жаби (ЕП, ТБ). Употребяват се и в съвременната публицистика¹⁶. Съществителното *ветрища* се среща в прогнози за времето на новинарски сайтове, напр. *Ветрища в цялата страна* (<https://frognews.bg/novini/>); *Цял ден ветрища на 24 декември...* (<https://blitz.bg/obshtestvo/>). Други съществителни също се употребяват в заглавия и подзаглавия: *Кошмарни телеса в снимки. Телесата сигурно са полудели!* (<https://inews.bg/>); *Жестокости и кървища: 13 сериала, които не пестят насилието* (<https://webcafe.bg/>); *Кървища в бар за рокери! Убиха четирима* (<https://www.marica.bg/svqt/>).

В заключение ще отбележим, че българската лингвистична литература е длъжница на увеличителните съществителни, които са много по-слабо проучени от умалителните. В частност деминутивите, които нямат форми за единствено число, са добре изследвани за разлика от плуралните аугментативи. Докато умалителните субстантиви от типа *очички, ботушки, картофки* са *pluralia tantum*, повечето от увеличителните представляват експресивни плурални форми на съществителните в единствено число. Изключение правят субстантивите *кашица* и *гноища*, които са *pluralia tantum*. Може да се обобщи, че за разлика от аугментативите деминутивите се характеризират с много по-голямо формално разнообразие, по-голям експресивен потенциал и по-висока фреквентност.

ЛИТЕРАТУРА

- Багашева-Колева 2015:** Багашева-Колева, М. Към въпроса за увеличителните суфикси в руския и българския език. [Bagasheva-Koleva, M. Kam voprosa za uvelichitelnite sufiksi v ruskiya i balgarskiya ezik.] // *Лингвистиката: История, предизвикателства, перспективи. Сборник в чест на 80-годишнината на проф. д-р Иван Кочев*. Съст.: Биляна Тодорова, Гергана Падарева-Илиева. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2015, 194 – 198.
- Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999:** Бояджиев, Т., Куцаров, Ив., Пенчев, Й. *Съвременен български език. Фонетика. Лексикология. Словообразуване. Морфология. Синтаксис*. [Boyadzhiev, T., Kutsarov, Iv., Penchev, Y. Savremenен balgarski ezik. Fonetika. Slovoobrazuvane. Morfologiya. Sintaksis.] София: Петър Берон, 1999.
- Буров 2004:** Буров, Ст. *Познанието в езика на българите. Граматично изследване на концептуалната категоризация на предмет-*

---

¹⁶ Под въпрос е дали употребата на тези аугментативи в публицистиката е уместна. Според нас тя снижава речта до известна степен, като ѝ придава битово-разговорен характер.

ността. [Burov, St. Poznaniето v ezika na balgarite. Gramatichno izsledvane na kontseptualnata kategorizatsiya na predmetnostta.] Велико Търново: Фабер, 2004.

Держански, http: Держански, Ив. *За категорията умалителност и множественото число.* [Derzhanski, Iv. Za kategoriyata umalitelnost i mnozhestvenoto chislo.] <https://www.academia.edu> (02.10.2023).

Иванчев 1988: Иванчев, Св. *Българският език – класически и екзотичен.* [Ivanchev, Sv. Balgarskiyat ezik – klasicheski i ekzotichen.] София: Народна просвета, 1988.

Кочева, Кочев 1973: Кочева Ем., Ив. Кочев. *Nomina augmentativa et peiorativa.* [Kocheva, Em., Iv. Kochev. Nomina augmentativa et peiorativa.] // *Славянска филология.* София: БАН, 1973, т. XII, с. 183 – 192.

Кръстев 1976: Кръстев Б. *Умалителността в българския език.* [Krstev, B. Umalitelnostta v balgarskiya ezik.] София: Народна просвета, 1976.

Кузова 2018: Кузова, М. *Парадоксите на експресията в българския и руския език.* [Kuzova, M. Paradoksite na ekspresiyata v balgarskiya i ruskiya ezik.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2018.

Куцаров 2007: Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология.* [Kutsarov, Iv. Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.

Ницолова 2008: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология.* [Nitsolova, R. Balgarska gramatika. Morfologiya.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.

ЕКСЦЕРПИРАНИ ЕЛЕКТРОННИ ИЗТОЧНИЦИ

<<https://frognews.bg/novini/vetrishta-tzialata-strana.html>> (02.10.2023)

<https://blitz.bg/obshtestvo/tsyal-den-vetrishcha-na-24-dekemvri-zhlt-kod-v-10-oblasti-a-v-svetlata-noshch-na-rozhdestvo-khristovo-vsichko-shche-pritikhne-i-zapochva-karta_news566714.html> (01.10.2023)

<https://inews.bg/Любопитно/Кошмарни-телеса-в-снимки-Част-2_1.a_c.3992_i.300566.html> (01.10.2023)

<<https://webcafe.bg/seriali/zhestokosti-i-karvishta-13-seriala-koito-ne-pestyat-nasiliето.html>> (02.10.2023)

<<https://www.marica.bg/svqt/karvishta-v-bar-za-rokeri-ubiha-chetirima>> (02.10.2023)